

**МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ РЕПРЕСІЙ 1930-Х РОКІВ У
РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ
СПРАВИ № 2330-С УСБУ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ)**

Макарчук С.С.,

К.іст.н., доцент кафедри українознавства

Миколаївський національний аграрний університет,

Миколаїв, Україна

На матеріалах архівно-кримінальної справи Ульріха Келлера досліджуються окремі аспекти механізму політичних репресій другої половини 1930-х років у СРСР, функціонування органів державної безпеки у воєнні та перші повоєнні роки.

Ключові слова: Ульріх Келлер, військовий трибунал, шпигунство, НКВС, МДБ.

Вивчення архівно-кримінальних справ безпідставно репресованих громадян розкриває механізм проведення державного терору в СРСР. Джерелознавчий аналіз цього документального масиву став предметом ґрунтовних досліджень О.Гранкіної[1], С.Білоконя[2], Р.Подкура, В.Ченцова[3]. На думку одеського історика Е. Петровського, жодне інше джерело не дає настільки повного розуміння щодо механізму терору від часу формування компрометуючих певну особу матеріалів до ухвалення репресивних рішень [4].

Значний науковий інтерес представляє архівно-кримінальна справа талановитого інженера-конструктора зі Швейцарії Ульріха Келлера, який працював у Миколаєві з 21 серпня 1936р. за направленням німецько-швейцарської фірми «Зульцер». До його обов'язків входило налагодження дизельних двигунів на суднобудівному заводі імені А.Марті.

На переконання місцевого керівництва органів державної безпеки швейцарець, крім іншого, займався шпигунством. Уже 12 жовтня 1936р. начальник ЕКВ Миколаївського міськвідділу НКВС старший лейтенант держбезпеки Биков підписав постанову про початок попереднього слідства стосовно У.Келлера за підозрою у шпигунській діяльності на користь Німеччини. 30 жовтня його затримали співробітники міліції, начебто за участь у бійці в центрі Миколаєва. Під час особистого обшуку інженера У.Келлера у міському відділі міліції, у нього в кишені виявили секретні документи з військового суднобудування в Миколаєві [5, арк. 19].

Арешт іноземця та розслідування його «шпигунської діяльності» перебувало на контролі у заступника начальника УНКВС Одеської області майора держбезпеки Лєвоцького та начальника ЕКВ УНКВС капітана держбезпеки Єдвабника. Того ж дня, 30 жовтня 1936р., співробітники Миколаївського міськвідділу НКВС Зайденберг і Батанов провели обшук у номері готелю «Лондонський», який займав швейцарський фахівець.

Аналіз вилучених документів директором суднобудівного заводу Степановим засвідчив, що вони містили секретні дані. Як стверджували свідки, інженер У.Келлер відзначався неабиякою допитливістю та інтересом до всього,

що відбувалося в Радянському Союзі загалом, і в Миколаєві зокрема. Його цікавило практично все: робота підприємства, кваліфікація робітників, настрої та рівень життя в місті, ціни на одяг, взуття, продукти харчування. При цьому він порівнював їх зі швейцарськими показниками, звісно не на користь радянських [5, арк. 280].

Зараз важко сказати, що тут відіграло свою роль, чи то насаджування в країні суцільної шпигуноманії, чи заляканість людей, котрі перебували під впливом «очікування війни», але жоден зі свідків не виступив на підтримку обвинуваченого. Більше того, кожна дія, кожне слово У.Келлера трактувалися саме як підтвердження його «шпигунської діяльності».

Як і очікувалося, 6 вересня 1937р., військовий трибунал ухвалив обвинувальний вирок – 6 років позбавлення волі, а Військова Колегія Верховного Суду СРСР 2 листопада того ж року відхилила касаційну скаргу засудженого, залишивши вирок у силі.

Термін покарання, який спливав 30 жовтня 1942 р., як і для всіх засуджених, був подовжений на невизначений термін – «до закінчення війни». Більшу частину терміну покарання У.Келлер відбував, працюючи як кваліфікований інженер у так званих «шарашках» НКДБ – НКВС – МДБ – МВС СРСР, і, зокрема, в ОКБ-30 м. Ленінграда (завод № 800).

Саме очолюване Ульріхом Келлером особливе конструкторське бюро 4-го спецвідділу МВС СРСР розробило проект потужного танкового двигуна ТД з горизонтальним розташуванням (що, до речі, визначило в майбутньому навіть зовнішню форму радянських танків, своєрідну «пласкуватість»). Долею Келлера цікавились Міністр Внутрішніх Справ СРСР С. Круглов та Міністр Держбезпеки СРСР В.Абакумов. Уже 17 червня 1947р. було ухвалено висновок начальника 2-го головного управління (контррозвідка) МДБ СРСР генерал-майора Є.Пітовранова про необхідність перегляду рішення Особливої Наради, і в тому ж році У.Келлер був звільнений від покарання. З 1953 р. він уже працює провідним конструктором ОКБ-800. Але шлях на батьківщину йому був закритий назавжди як «носію державної таємниці».

Ульріх Келлер був реабілітований у 1957р. Під час перегляду його кримінальної справи з надр архіву УКДБ по Миколаївській області було піднято оперативну справу «Специ». Її опрацювання співробітниками обласного УКДБ дало неочікуваний результат – У.Келлер став жертвою чітко спланованих агентурно-оперативних заходів. Виявилось, що «за завданням міськвідділу НКВС його секретний співробітник «Волинський», який володів німецькою мовою, повинен був запросити до себе додому Келлера. На столі він розклав задалегідь підготовлені чекістами «секретні» матеріали. Цією операцією безпосередньо керував начальник Миколаївського міськвідділу НКВС Уралець, на зв'язку з яким перебував «Волинський» [5, арк. 311-314]. «Волинський» повинен був створити таку обстановку, щоб матеріали У.Келлеру були вручені за будь-яку ціну, та при тому без найменшої підозри з його боку. Крім того, агент повинен був вручити Келлеру план заводу й деякі креслення, які завчасно підготує співробітник НКВС Биков. Після цього «Волинський» повинен був провести Келлера на вулицю і, подавши сигнал оперативному співробітнику, повернутися додому. Далі розігрувалася сцена з приставанням до У.Келлера «випадкового п'яного громадянина» і його затримання та обшук міліцією[5, арк. 314].

Сфальсифікованими виявилися абсолютно всі докази, що фігурували під час розгляду справи У.Келлера трибуналом. На основі зібраних матеріалів за справою У.Келлера було складено та направлено до Верховного Суду СРСР протест Генерального Прокурора СРСР. 28 січня 1957р., обговоривши матеріали справи, Пленум Верховного Суду СРСР ухвалив:

«Вважаючи необґрунтованим засудження У.Келлера за шпигунство, Пленум Верховного Суду СРСР постановляє:

Вирок Військового Трибуналу Київського Військового округу від 6 вересня 1937р. та ухвалу Військової Колегії Верховного Суду СРСР від 17 лютого 1938р. стосовно Келлера Ульріха Ульріховича скасувати і справу виробництвом припинити за відсутністю складу злочину» [5, арк. 309].

Як далі склалося життя У.Келлера з матеріалів архівно-кримінальної справи № 2330-с невідомо. Неординарна особистість – інженер-конструктор Ульріх Келлер, безперечно, залишив свій слід в історії науки й техніки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гранкіна О. Архівно-слідчі справи другої половини 1937р. щодо представників національних меншин України: Джерелознавчий аналіз складу документів// З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. -1998. - №1/2.-с.179-182.

2. Білоконь С.І. Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВС// Проблеми історії України. – К.:Наукова думка, 1994. – Вип. 3. – с.90-101.

3. Подкур Р.Ю., Ченцов В.В. Документы органов государственной безопасности СССР 1920-1930-гг.: источник исторического анализа. – Тернополь: Збруч, 2010. – 372 с.

4. Петровський Е.П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937-1938 рр.: Автореф. Дис.....канд. іст. Наук. – К.,2006.- 20 с.

5. Архів Управління Служби безпеки України в Миколаївській області. – Спр. 2330-с.

***Annotation:** In article separate aspects of the mechanism of political repressions of the second half 1930s in the USSR. Functioning of punitive-repressive bodies in military and first war years of materials of archival and investigative case of Ulrich Keller are researched.*

***Key words:** Ulrich Keller, military court, espionage, NKVD, MGB.*